

художественную окраску: юмористические, социально направленные, медитативно символистические.

Ключевые слова: читатели дошкольного и младшего школьного возраста, колыбельная, потешка, загадка, юмор, ирония, оксюморон, мироощущение лирического героя.

Syrotenko V. P. Entering the child's world: contemplations about artistic features of poems by O. Oles written for children

The article considers several poems from the selection „Everything around is getting green”. It is possible to underline that works written for children of pre-school age are characterized by their proximity to folklore. Poems for primary and secondary school have different pathos and artistic coloring: humor, social, meditative and symbolic.

Key words: pre-school and primary school readers, lullaby, poem for fun, riddle, humor, irony, oxymoron, world perception of the character.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2013 р.

Прийнято до друку 24.01.2013 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Галич А. О.

УДК 821.161.2 К – 94.091

О. О. Стадніченко

**„КНИГА СПОМИНІВ” МИХАЙЛИНИ КОЦЮБИНСЬКОЇ:
ОСМИСЛЕННЯ ШЛЯХУ
ДО НАЦІОНАЛЬНОГО САМОУСВІДОМЛЕННЯ**

Період кінця ХХ – початку ХХІ століття визначний для історії не тільки розпадом найбільшої у світі імперії – Радянського Союзу, утворенням на її ґрунті національних держав, а ще й крахом комуністичної ідеології тоталітарної системи, яка міцно тримала в лещатах красне письменство всього пострадянського простору. Воно було позбавлене будь-якої можливості донести свої думки до читача не тільки в художній формі, а й в автобіографічних, мемуарних творах, у яких, здавалось би, не мало б бути нехтування правдою чи фактом. Особливо пильно ставилася цензура до щоденників непересічних особистостей, зокрема письменників, які давали відверті оцінки тому, що відбувалося в суспільстві.

З 90-х років ХХ століття з проголошенням незалежності України саме завдяки мемуаристиці читач зміг дізнатися про те, як у колах української інтелігенції упродовж ХХ століття визрівали зерна

українського національного відродження, як крізь терни всіляких „ізмів” українська національна ідея пробуджувала до активної діяльності тих, хто пройшов складний шлях національного самоусвідомлення.

Зацікавлення суспільства мемуарною літературою свідчить про те, що воно вже на тому етапі свого розвитку, коли необхідно вивчити й осмислити уроки минулого, щоб спроектувати їх на сучасні кризові ситуації. І в цьому досить значну роль відіграє саме мемуаристика, яка є документальним віддзеркаленням життя. Автори мемуарів, пишучи їх, часто покладаються не лише на власну пам'ять, а й на обставини, що їх оточували. На думку Т. Конончук, „через неї (мемуарну літературу) часом розвінчуються ідеологічні міфи” [1, с. 5].

Українська літературна мемуаристика кінця ХХ – початку ХХІ століття нині потребує глибокого дослідження. На сьогодні досить значними здобутками в мемуарознавстві є праці І. Василенко, О. Галича, Н. Ігнатів, А. Костенка, Г. Мережинської, М. Федунь та інших. На думку літературознавця О. Галича, „в основі мемуарної та біографічної літератури знаходиться суб'єктивне осмислення певних історичних подій чи життєвого шляху конкретно-історичної постаті, здійснене в художній формі за законами людської пам'яті із залученням справжніх документів свого часу, глибоким співвіднесенням духовного досвіду автора з внутрішнім світом героїв, соціальною й психологічною природою їх учинків” [2, с. 41].

Нині актуальним є осмислення ролі і значущості документальної літератури, зокрема мемуаристики, у формуванні уявлення сучасників про історичне тло певної епохи, а також про суб'єктивно-особистісний зміст мемуарної літератури.

Серед тих, чий мемуари розвінчують ідеологічні міфи і яскраво демонструють сучасникам, як непросто було в тих умовах позиціонуватися українцем і сповідувати національні цінності, представники покоління шістдесятників: О. Гончар, В. Дрозд, І. Дзюба, І. Жиленко, Р. Іваничук, М. Коцюбинська, М. Руденко, Л. Танюк та ін.

Мета статті – розглянути ідейно-тематичні та жанрово-стильові особливості „Книги споминів” М. Коцюбинської, визначити головні тенденції розвитку її мемуаристики та її тісний зв'язок із суспільно-літературним процесом другої половини ХХ – початку ХХІ ст., показати її органічний зв'язок з історичною епохою та митцями, які представляють літературне покоління 50 – 90-х рр. ХХ ст.

Зазначена мета передбачає вирішення таких завдань: через аналіз мемуарів М. Коцюбинської кінця ХХ – початку ХХІ ст. розкрити еволюцію її світоглядних позицій, шляху до національної ідентифікації і самоусвідомлення, життєвий, суспільний та естетичний ідеали, а також їхній зв'язок із громадською діяльністю, з'ясувати особливості поетики мемуарів.

Об'єктом дослідження є мемуари М. Коцюбинської. Предметом дослідження є змістові та жанрово-стильові особливості „Книги споминів” М. Коцюбинської.

Михайлина Коцюбинська – знакова постать серед українських шістдесятників. Витоки її таланту, закладеного генетично, саме її походження як племінниці М. Коцюбинського, ім'я, схвалене самим П. Тичиною, яке пророчило їй велике майбутнє, перебування завжди в оточенні людей цікавих і творчих, самоосвіта за підтримки національно свідомих батьків та їхніх друзів, її становлення як літературознавця під впливом талановитих науковців, зокрема О. Білецького, вміння вистояти і залишитися собою за будь-яких життєвих обставин, аналітичний склад розуму і певна безкомпромісність у справах важливих виховали її як винятково неповторну особистість у колах колег та друзів – переважно шістдесятників, кожен із яких теж посідав своє окремішне місце у той складний час. Більшість із того, що їй довелося пережити, з емоційними коментарями та оціночними судженнями знаходимо в її мемуарах, чи, як вона називає, споминах.

„Книга споминів” (2003) Михайлини Коцюбинської – це пристрасна сповідь людини, на долю якої випало багато з того, що було найприкметнішим у ХХ столітті – від моменту її народження до того, коли вона змогла справді повернутися до улюбленої справи свого життя вже за часів незалежної України, коли стало можливим здійснити багато з тих задумів, які планувалися ще в 1960-і роки. Варто зауважити, що виклад споминів можна розглядати в двох аспектах: як розповідь від першої особи в художньому плані і науковому, як розповідь-аналіз того, що відбувалося. М. Коцюбинська детально, з подробицями описала важливі історичні події, свідком яких вона була, зокрема період війни та евакуації її родини разом з музеєм М. Коцюбинського до Уфи, створила образи своїх батьків, родичів, друзів, колег, науковців, письменників. Інколи її оцінки суперечать тим, які можна прочитати в мемуарах її сучасників.

Панорамність і масштабність осмислення нею проблем суспільно-політичного життя тодішньої творчої інтелігенції, вичерпна аналітична картина того, що, на її погляд, було визначальним, наприклад, у добу становлення шістдесятництва як літературно-естетичного феномену ХХ століття, вдале поєднання художнього і наукового мислення тепер дало можливість репрезентувати цей період детальними описами подій, характеристиками героїв та антигероїв, глибокими аналітичними коментарями.

Хоча М. Коцюбинська більшою мірою науковець, ніж письменник, особливістю стилю її споминів є, як мінімум, два рівні нарації: автобіографічний та історичний. На перший погляд, домінуючим є автобіографічність викладу, але широке історичне тло, відтворене в мемуарах, а також велика кількість людей, задіяних у спогадах, дозволяє говорити про органічне поєднання автобіографічності з аналітичним

осмисленням сторінок історії, до яких була причетна авторка, і зазначити, що в окремих епізодах саме історія стає поряд з образом автора одним із головних героїв.

Уже з перших рядків „Книги споминів” М. Коцюбинської відчувається, що автором є людина, яка глибоко закорінена в українське національне підгрунття, й це великою мірою завдяки тому потужному оточенню, у якому проходили її дитячі та юнацькі роки. Її мати, Катерина Бедризова-Коцюбинська, була кримською вірменкою за походженням, але під впливом чоловіка та його друзів „з азів вивчила українську мову”, іншими словами кажучи, напевно, усвідомила себе українкою, стала сподвижницею при створенні музею М. Коцюбинського і за це була звинувачена в „українському буржуазному націоналізмі”. Оці факти не могли залишитися поза увагою юної Михайлини і стали визначальними на шляху її національної ідентифікації у той непростий для цього час.

Як відомо, формування основних рис особистості відбувається в дитинстві. Така насичена деталями авторська розповідь про репресивні вакханалії кінця 1930-х років, про події війни, які сколихнули її життя, а потім скорегували його плин, але в той же час і створили умови для набуття важливого досвіду, часом виходить за межі просто особистісних спогадів, переростаючи в аналітичні роздуми і оцінки, не позбавлені емоційного забарвлення. Дитячі враження, отримані під час перебування в евакуації у місті Уфі, де все було чужим і незнайомим, крім тих людей, які були евакуйовані з України і намагалися триматися купи, знайшли пояснення і осмислення вже дорослої людини, озброєної прагненням з'ясувати чому, попри вдаваний інтернаціоналізм, перебування далеко від рідної землі було насичене відчуттям тривоги і незахищеності і всі були впевнені, що тимчасовим.

М. Коцюбинська сама зізнається: *„Сьогодні вже так багато знаю про війну, розум мій давно позбувся нав'язаних советською пропагандою стереотипів у її оцінці, але я погрішила б проти істини, якщо б забула ті щирі патріотично-трагедійні відчуття, що їх пробуджували в моїй дитячій свідомості та мелодія і ті слова”* [3, с. 170]. Говорячи про представників української інтелігенції, які переживали воєнне лихоліття в Уфі, зокрема М. Рильського, П. Тичину, Ю. Яновського та ін., авторка недвозначно зазначала: *„Можу засвідчити, що всі вони щиро переймалися подіями на фронті, раділи перемогам, жваво обговорювали питання відкриття другого фронту і дії союзників – якоїсь роздвоєності, вимушеності, які я могла б сьогодні передбачити, знаючи в усій повноті історію двобою двох тоталітарних режимів, обізнана з протилежними поглядами – хоча б із спогадами й щоденниками Г. Костюка, А. Любченка, Ю. Шевельова та ін. – моя дитяча свідомість не зафіксувала”* [3, с. 170]. Такі оцінки ставлення до війни М. Коцюбинської, особливо на фоні опублікованого нині, при відвертому протистоянні сучасників подій війни, дають підстави говорити про

незаангажованість її спогадів під впливом часу та змін ідеологічного сприйняття тих подій.

Мемуари тоді знаходять свого читача, коли вони підкупають своєю щирою, природною і непідробною манерою оповіді. М. Коцюбинська, маючи за плечима великий життєвий досвід, у деталях описує процес свого становлення як світоглядно цілісної особистості так: *„Дитинство моє минало у доброзичливій і гідній атмосфері, коли цінностям духовним віддається перевага над матеріальними. [...] Зате море книг і періодики, музика і пісня, родинні відвідини кіно – з наступним обговорення, різноманітне й змістовне товариство. [...] Головним було справжнє систематичне вивчення української мови. [...] З пожадливістю неофіта поглинала українську літературу – все, що траплялося мені. Саме тоді по-справжньому відкрила для себе Шевченка – пам'ятаю, як я в якомусь екстазі ходила по кімнаті і декламувала вголос „Минають дні...” [...] Десь тоді ж відкрила для себе й українську пісню”* [3, с. 74 – 176]. Саме цей фрагмент демонструє повний комплект національних світоглядних цінностей, які сповідує національно свідома особистість: мова, пісня, література, Т. Шевченко, перевага духовних цінностей над матеріальними. Ці орієнтири, які є домінантами в мемуаристиці М. Коцюбинської й інших представників її покоління, якраз і були визначальними у їхньому шляху до національного самоусвідомлення. Вони виступають своєрідними маркерами, якими позначене все її життя, проникнуте служінням світоглядній ідеї шістдесятництва, яка мала на меті українське національне відродження.

У мемуарах М. Коцюбинської юнацький період її буття завершується тим, що вона констатує, що на її вибір мав великий вплив класик української літератури Павло Тичина, який вважав, що Михайлина Коцюбинська має навчатися тільки на українській філології, після чого відбулася її *„перша особиста зустріч із Шевченком”* у Каневі, де вона *„залишила запис – юнацьку клятву вірності Шевченкові і рідній культурі”* [3, с. 177].

Мемуари М. Коцюбинської є оригінальним твором не тільки про неї особисто, а який представив покоління шістдесятників в особах, з аналізом їхніх ідеологічних і світоглядних засад, чітко відтворив долю тих, хто пов'язав її з українськими національними орієнтирами. Виписаний у спогадах образ автора вражає гармонійністю, сконденсованістю і цілісністю і ніби підіймається над процесами, хроніка яких представлена в спогадах.

Університетські й аспірантські роки М. Коцюбинська згадує з певними пересторогами, хоча і не без захоплення окремими епізодами з її спілкування з метрами українського літературознавства. *„Це були роки нагромадження знань, естетичного вироблення, створення культурних передумов для самостійного творчого життя”* [3, с. 179]. Такі особистісні чіткі визначення свідчать про здатність автора до

самоаналізу та самокритики. „Жила у своєму світі високих мистецьких – музика, поезія – уподобань, “книжних”, моральних максим та ідеалів, і все це абсолютно щиро, без тіні свідомого пристосуванства. Так, безперечна незрілість, несвідома страусята поза, напівдитячий захист від гальмівного впливу ідеології. Природний щит проти ідеологічних шабашів. Та настав час, коли, за Шевченковим визначенням, „я прозрівати став потроху”. Час прозрівань і екзистенційного вироблення” [3, с. 181].

Як людина, яка стояла близько до витоків шістдесятництва, М. Коцюбинська називає це явище першими знаковими феноменами духовного оновлення, подає своєрідний портрет шістдесятництва в цілому і кожного з його представників окремо, і в той же час ділиться з читачем своїми оцінками літературного середовища. Поряд із визнаними шістдесятниками, мемуаристка подала цікаві матеріали про своїх колег із Інституту літератури (Ю. Івакіна, Є. Кирилюка, Н. Крутикової, Л. Махновця, Л. Новиченка, М. Шамоти, та ін.), висвітливши їхню діяльність досить критично.

Створене нею досить барвисте історичне тло розвитку феномену шістдесятництва дозволяє детально заглибитися у творчі перипетії того часу та з'ясувати, чому все-таки цей рух був різко визнаний ідеологічно шкідливим, а його представники у своїй більшості відлучені й ізольовані від творчого процесу через надумані звинувачення більшою мірою політичного характеру.

М. Коцюбинська завершила розповідь про „свою десятирічку” в Інституті літератури тим, що її виключили з партії, потім був провалений конкурс-атестація наукових працівників і відповідно – звільнення з роботи і в усьому цьому вона була схильна вбачати „моральний іспит, якийсь екзистенційний тест, запропонований мені долею, склавши який, я тим самим утвердилася як людина” [3, с. 195].

Про роки поневірянь з 1968 року до майже кінця 1980-х, забуття, неможливості бути реалізованою у професійному плані, існування за рахунок тимчасових заробітків, аби вижити разом із дитиною, при тому повне ігнорування з боку влади, за партійною вказівкою – з боку колишніх колег з Інституту літератури, переслідування за мінімальні контакти з дисидентами (І. Дзюбою, чеськими друзями, В. Стусом, І. Світличним, Є. Сверстюком та ін.), про постійні провокації з боку КДБ М. Коцюбинська пише критично, піддає жорсткому аналізу цей період у її житті, і робить це вона без якогось відчаю, безнадії, неприйняття, навпаки – ці випробування долею вона сприймає як „широкомасштабну репресивну кампанію проти українських інакодумців”, як період змужніння і самоусвідомлення дисидентського руху, уміє виокремити тих, хто її підтримував і скласти їм подяку.

Досить слушно М. Коцюбинська зауважує про те, що в цей період (кінець 1960 – кінець 1980-х) відбувалося активне листування, яке фактично для людей, обмежених колючим дротом, було вікном у світ,

проривом в інший часопростір, було екзистенційно важливим. *„Це була така собі віртуальна територія духовна, мовби й тісно пов'язана з буднями, та водночас – над ними, де ми могли вільно – хай і відносно – спілкуватися, не відмовляючись від розкоші бути собою”* [3, с. 206].

Як один із неприємних моментів у своєму середовищі, вона визначає проблему зради, коли деякі учасники руху Опору, як тоді вже його називали, під тиском відповідних слідчих органів, під тиском шантажу, в тому числі долями дітей, рідних близьких, згоджувалися підписати будь-які свідчення, виступити з покайнними листами, зректися обраного шляху, поставивши при цьому під загрозу долі товаришів. Це для неї були речі неприйнятні. Система вироблених нею національних світоглядних цінностей не дозволяла їй діяти подібним чином, бо їй вдалося, на відміну від багатьох, вибороти собі поставу *„прямостояння”* (вислів Стуса), і стати в один ряд з тими залишився нескореним.

Тож знаменним є і те, що саме М. Коцюбинська, уже в перебудовчі часи, під час своєї другої десятирічки в Інституті літератури, виступає з ґрунтовною доповіддю *„Феномен Стуса”*, де розкриває його шлях на Голгофу і читає присутнім *„його вірші, пристрасні й інтелектуально заглиблені”* [3, с. 196]. Викликають захоплення такі рядки, які вказують на вроджену інтелігентність: *„... і це за тим самим столом, за яким мене колись виключали з партії, і голоси деякі ті ж самі, тільки от інтонації інші, не кажучи вже про слова... А я не відчуваю ні роздратування, ні зловтіхи – від цього мене завжди рятує природна незлобивість і все те ж загострене чуття гумору”* [3, с. 196]. Так може говорити тільки людина сильна духом, яка може піднятися над нищими людськими почуттями.

Незважаючи на такі випробування, послані їй долею, вона могла по-справжньому, щиро радіти тому, що все-таки змога реалізувати себе як літературознавець і виконати відповідальну і почесну місію – підготувати до видання дев'ятитомне видання В. Стуса. *„Щастям для себе вважаю навернення в останні роки до своєї „сродної” теми – епістолярно-мемуарної, участь у видавничій роботі – оприлюднення напівзабутих, а то й зовсім невідомих скарбів українського слова й думки – знаків духовної зрілості і мистецької самобутності. Виступи на вечорах і по радіо з осмисленням гідного місця в нашій культурі своїх колег і друзів шістдесятників, моя лепта у правдиву – всупереч як тенденціям славослов'я, так і намаганню заперечити значення цього феномену – освітлену зсередини картину духовного життя і культурного самовизначення України 2-ї половини ХХ ст.”* [3, с. 215].

Як впливає з її мемуарів, феномен М. Коцюбинської – особистості національно-патріотично виплеканої і загартованої усупереч самому режиму, полягає в її раціональності і несхибності оцінок, незрадливості, *„прямостоянні”* і *„самособоюнаповненні”*, здатності до об'єктивних суджень, навіть коли це до болю тяжко і прикро. *„Дедалі більше, на жаль, переконує в істинності того погляду, що в*

історичному розвитку України переважає синдром Фенікса: прориви, вибухи, нове відродження – так, а от прагматична тяглість, спокійна поступова розбудова національного життя – з цим якимось не складається... Та в цій формулі, в цьому синдромі Фенікса є й незаперечна оптимістична компонента – вічний опір нівеляції, незнищенна енергія відродження. І вчора, і нині, і повсякчас... З тим живу і працюю. І ніколи – як би гірко не було від того, що діється, не скажу „в цій країні”, бо це моя країна” [3, с. 216].

Усвідомлення неординарності власної особистості, навіть її ім'я та прізвище, на які влада все ж таки реагувала, і попри допити не зважувалась засудити на якийсь термін чи вислати за межі України, розуміння значущості пережитого й вистражданого підштовхнуло М. Коцюбинську звернутися до написання споминів.

„Книзі споминів” М. Коцюбинської притаманна виняткова сміливість в оцінках, щирість і відвертість у викладі подробиць із життя творчої інтелігенції, зосередженість на розповіді про особисту долю та осмислення шляху до українського національного самоусвідомлення – усе це дало підстави її спогадам посісти особливе місце в розвитку української мемуарної прози.

Вибір відповідних засобів для реалізації авторських інтенцій був продиктований особистими переживаннями авторки і її сприйняттям пережитого. Таким чином, М. Коцюбинська сприяла відродженню колишньої традиції, яка тривалий час існувала в українській мемуаристиці, а змогла розвинутися лише в умовах свободи слова і творчості тільки за часів незалежності України.

Список використаної літератури

- 1. Конончук Т.** Мемуари : спогад чи література? / Т. Конончук // Літературна Україна. – 2012. – 15 листопада. – № 44. – С. 5.
- 2. Галич О. А.** Вступ до літературознавства : [підручник для студентів вищих навчальних закладів] / О. А. Галич. – Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. – 288 с.
- 3. Коцюбинська М.** Із книги споминів / М. Коцюбинська // Кур'єр Кривбасу. – 2003. – Жовтень. – № 167. – С. 170 – 216.

Стадніченко О. О. „Книга споминів” Михайлини Коцюбинської: осмислення шляху до національного самоусвідомлення

У статті розглянуто мемуари М. Коцюбинської, досліджено особливості авторської розповіді, співвіднесеність її змісту з історичними реаліями описуваного часу, визначено змістові та жанрово-стильові особливості „Книги споминів” М. Коцюбинської. Особливу увагу приділено аналізу осмислення шляху до національного самоусвідомлення. Зроблено висновок про те, що виписаний у спогадах

образ автора вражає гармонійністю, сконденсованістю і цілісністю і ніби підіймається над процесами, перебіг яких представлено в спогадах.

Ключові слова: мемуаристика, спогади, аспект, тема, поетика, жанрово-стильові особливості, проблематика, національна ідея.

Стадниченко О. А. „Книга воспоминаний” Михайлины Коцюбинской: осмысление пути к национальному самоосознанию

В статье рассматриваются мемуары М. Коцюбинской, исследуются особенности авторского повествования, соотнесенность ее содержания с исторической действительностью описанного времени, определяются содержательные и жанрово-стилистические особенности „Книги воспоминаний” М. Коцюбинской. Особое внимание уделено анализу осмысления пути автора к национальному самоосознанию. Сделан вывод о том, что выписанный в воспоминаниях образ автора отличается гармоничностью, сконденсированностью и целостностью, поднимаясь над процессами, которые представлены в воспоминаниях.

Ключевые слова: мемуаристика, воспоминания, аспект, тема, поэтика, жанрово-стилистические особенности, проблематика, национальная идея.

Stadnichenko O. O. „The book of recollection” by Myhailyna Kotsubynska: awareness of the way to the national self-reflection

The memoirs by Myhailyna Kotsubynska, features of author's narration and correspondence of its content to the historical reality of the time described are under consideration in the article. Content and genre and stylistic peculiarities of „The book of recollection” by Myhailyna Kotsubynska are determined. Special attention is paid to the analysis of awareness of the way to the national self-reflection. Author's image created in recollection impresses by harmony and integrity rising above the events that take place in the memoirs.

Key words: memoirs, recollection, aspect, theme, poetics, genre and stylistic peculiarities, issues, national idea.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2013 р.

Прийнято до друку 24.01.2013 р.

Рецензент – канд. філол. н., проф. Пінчук Т. С.